

*Єгоров Владислав Володимирович, кандидат історичних наук, доцент,
кафедра політичних наук КНУБА*

СТАНОВЕ СУДОЧИНСТВО ТА ЗЛОЧИНИ В УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ В СКЛАДІ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ НАПРИКІНЦІ XVI – НА ПОЧАТКУ XVII ст.

Важливою складовою змісту юридичної освіти є осягнення матеріалів історію розвитку держави і права України. Однією чільних складових такої є вивчення стану розвитку законодавства і права в добу середньовіччя в Україні, коли більшість її земель входила до складу Великого Князівства Литовського та Речі Посполитої. Тут мається на увазі діяльність, функції, повноваження станових судів (урядів), зокрема тих, котрі були покликані вирішувати цивільні та кримінальні справи (суперечки) котрі виникали в середовищі провідного стану тогочасної Волині та Наддніпрянщини – шляхти. Для їх вирішення у XVI-XVIII ст. функціонували (на початку кожного місяця) спеціалізовані Гродські (старостинські), Земські суди (уряди) функції котрих змішувались в XVII ст. [3, с.203;2, с.104; 4, с.53] та підкоморські.

Практику діяльності судів, зміст законодавства (Литовський статут 1529,1566,1588 pp.) розкривають деякі видання змісту Актових книг відповідних замкових урядів (судів) де містилися записи справ суперечок серед шляхти та з міщанами. Ці справи стосувалися повернення боргів, успадкування рухомого/нерухомого майна, продажу нерухомості – (в містах дворів), розбійних нападів «гвалтів», «наїздів», тяжких наслідків (загибель) що супроводжували їх учасників. Ці матеріали свідчать про структуру організації суду (уряду) періодичність його роботи, а також про кількість вкраденого, що відповідало вимогам Литовських статутів про «конкретність» злочину[4, с.58, 59,61].

Саме на записах справ частково виданих як пам'ятки української мови цієї доби можна ознайомитись з їх змістом, а також з відомостями про соціальний стан (статус) учасників конфліктів, сутичок або правочинів (продаж/ купівля/застава рухомого/нерухомого майна, а також з учасниками розглядів – возний генерал (цей уряд отримувався від короля), підстароста, (керівник судових розглядів), свідки (виключно

шляхетського стану). Ці уряди (посади), зазвичай давалися пожиттєво, втрата їх була можлива тільки за сеймовим вироком[3, с.201–203].

Значну частину справ судячи зі змісту записів, становили повідомлення про продаж (купівлю), успадкування майна, про надання письмового повідомлення про присуд до осіб котрих він стосувався та отримання свідчення свідків (сусідів) про залишення тексту присуду[5, с.45,47, 142].Вищою апеляційною установою у вирішенні справ земських, городських, підкоморських судів з 1581 р. став Трибунал Великого князівства Литовського [4, с.52]. Варто зазначити, що учасники подій – шляхта та князі були наділені вродженими благородними рисами – отже, при поясненні своїх дій вони не могли неправдиво свідчити [4, с.61].

Прикладами купівлі – продажу на матеріалах Житомирського городського урядк (суду) можна назвати матеріали запису від 27.11.1584 р.[1, с.152] про те, що Гнівош Дмитрович Стрижевський (Стрижовський) (Вінницький війський) (несудовий земський уряд), один з послів на Унійний сейм 1569 р., засновник міста Янів продав маєтність у с. Дідківці (Дітковець) земському писарю Северину Кропивницькому за 600 коп. литовських грошей [6, с.292,328,329,353; 1, с.152]. Наявні приклади продажу нерухомості міщанами. Так, 4.10.1583 р.[1, с.64 – 65] міщанин Житомира продав свій будинок. Інша угода була засвідчена 9.9.1583 р.[1, с.62] вказане повідомлення, що Кірдей Леміш купив землю у Василя Корчовського (одного з власників Корчовської волості в Житомирському повіті) [6, с.297] (Корчів), а також повідомлення Матвія Клембовського від 22.01. 1605 р. про продаж землі (остаточне рішення)[5, с.51]. В городському уряді свідчили й про передачу певної суми коштів, як було за записом від 12.01.1605 р., коли свідком у справі був Возний Василь Сосницький[5, с.44].

До актових книг Житомирського городського уряду (суду) було внесено справу між п. Бялобрєзським та кн. Романом Наримунтовичем Ружинським (пом.1610 р.) про те, що кн. Р.Н.Ружинський не повернув борг ва 500 польських злотих взятий у Любліні з 1604 р.[6, с.500; 5, с.26]. В записі від 7.01. 1605 р., йшлося, що князем не було повернуто борг в 500 польських злотих п. Криштофа Вілґгі, а заставлену маєтність с.Галчин князь забрав силою [5, с.27– 28].Останню дію можна визначити, як злочин із маєтку котрий перебуває у заставі [4, с.56].Прикладом з'ясування стосунків щодо боргу була й справа між Матвієм

Роздобецьким та Стецею Селіховою, котра була розглянута в присутності свідків – панів міщан (шляхетних) житомирських від 16.05. 1605 р.[5, с.47].

Певно, малопоширеним був запис справи від 9.01.1609 р. про розподіл майна в родині Сущинских – Проскурів. Маєтності Корнин, Білки було розділено між трьома нащадками (Федором, Миколою, Юрієм) «обичаем приятельським» [5, с.129-132]. Однак більшість справ – записів до актових книг гродського уряду – це справи пов'язані з пограбуванням, крадіжками, побиттями та вбивствами, що супроводжували тяжкий злочин – «наїзд», основною причиною котрих були майнові суперечки[4, с.61]. Серед подібних записів слід назвати розгляд справи (13.5.1583 р.) за участі кн. Кирика Ружинського (пом. 1599 р.) власника латифундії на Брацлавщині, коли два його підлеглих напали на поміщ. Ільнянського [1, с.72-73, 53 – 54].

Одним з активних учасників зіткнень відповідно до матеріалів актової книги Житомирського гродського уряду за 1582–1588 р. був представник заможної шляхти Житомирського повіту Богдан Іванович Стрибаль(Стрибиль) (пом.1605) [6, с.203]. Він походив з заможної шляхти, що мала маєтки у східній частині Житомирського повіту й був організатором «наїздів» (8.11. 1582 р., 15.7.1584 р.) на Т.Мацевича [1, с.38–39, с.64], поміщика Щенієвського 25.4.1583 р., міщан Коростишева (27.8.1583 р.,31.1.1584 р.) [1, с.46–52; 127–128] та поміщика Ясликовського 19.11.1584 р.[1, с.120]. Відомим був й учасник записів 1583 –1584 рр. Григорій Яцькович Бутович, котрий проживав на східній околиці Житомирського повіту й тривалий час вів сусідську війну з Йосипом Немиричем – Київським земським суддею [6, с.255,271].Його поведінка загалом відповідала формулі «гвалт (явний, а не таємний злочин) посполитий сусідський»[4, с.44]. Їхня суперечка супроводжувалась нападами від 11.8 1583 р., 21.9.1584 р., 25.4.1583 р., 6.9. 1583 р., коли було пограбовано підданих Немирича, вкрадено жито, 24.11 1583 р. було пограбовано худобу, маєток Немирича, а 28.11.1584 р. було спалено, побито підлеглих Немирича [1, с.46 – 52, с.57 –58, с.63,64, 140 – 150; 6, с.249,475]. Крім того 7.8.1584 р. було побито слуг Є.Немирича, котрі намагались забезпечити вступ в управління маєтком (Бутович – стріляв в свідків). З подачі Г.Бутовича 21.4., 28.9.1584 р. було здійснено напади його патрона – кн. Корецького. На 26.5. 1584 р.

Г.Бутович проживав у Топорищах та грабував Черняхів (власн. Немиричів) про що повідомляв син Єсифа – Матвій Немирич від. 30.10.1584 р.[1, с.83 – 88, 116].Вказаний конфлікт завершився згодом на користь Є.Немирича – с.Топорище за вироком було за ним[6, с.271; 1, с. 86 – 87]. Проте, це зіткнення мало продовження й у 1605 р. у конфлікті кн.Р.Н.Ружинського та Матвія Немирича (пом.1613) – сина Єсифа Немирича стосовно поправи меж Івницьких з межами Р.Н.Ружинського [6, с.152,198,249; 5, с.29,51]. Подібні записи до попередніх відомостей присутні й про Василя Корчевського (Корчовського) власника Корчевської волості в житомирському повіті [6, с.297] в котрого 12.12. 1582 р. було вкрадено свиней, а сам він відрізнився у грабунках що свідчать записи від 7.8.1583 р.[1, с.89 – 95] скарга Кірдея Леміша, згодом повторення, а згодом було пограбовано маєток в Корчові за записом від 23.11.1583 р., а також скарга Гр. Басараба від 4.4.1584 р. Справу владнали в присутності возного Войковського, а Корчовський мав виплатити 200 коп. литовських грошей. Подібними були й записи про конфлікти Сем. Щенієвського та Ст. Ясликовського від 28.9.1584 р., 2.10. 1584р.[1, с.110 – 116].

Ціла низка записів справ торкалися й представника відомого на Житомирщині шляхетського роду – Гаврила Івановича Горностая – мінського з 1566 р., з 1576 р. – Берестейського воєводи, котрий мав маєтності у Житомирському повіті – Казаровичах. А на 1581 р. був представником однієї з найбагатших родин Київщини та Брацлавщині[6, с.260,326,367, 496,498]. Відповідно до запису від 1.2.1582 р. він брав участь у пограбуванні маєтка М. Стрижовського, обвинувачувався у трьох нападах, а сам не з'явився на розгляд пов'язаних з ним, його підданими справ, 4.8.1583 р. , 8.9. 1584 р. [1, с.97]. Подібні відомості від 9.9.1584 р. торкалися також Олександра Ворони – представника поважного шляхетського роду з Київщини (пом.1611), маєток (у Шуйську) котрого був пограбований [1, с.103 – 104].

Прикладом цілої серії записів про «наїзд», що супроводжувався жертвами був конфлікт між київським землянином Себастьяном Сингаївським та панами Хомою та Іваном Щенієвськими з приводу вступу у володіння С.Сингаївським (належало його матері) с.Щенієвим, що відбувся на початку 1605 і відображений у записах від 9,10.11 01. 1605 р. Ці зіткнення спричинили смерть Сака Хомича Щенієвського[5, с.31-

43]. Наявний запис до актової книги Житомирського гродського уряду від 08.1. 1605 р. також свідчить, що зіткнення могли відбуватися й через напади на слуг предстаників провідного стану. У записі йшлося, що було забито слугу кн. П.Н.Корецького слугами п. Велекгловського для підтвердження чого було привезено тіло загиблого, котре оглянув генеральний возний й зафіксував тілесні ушкодження [5, с.29– 30].

Підставою звернень були й сімейні протиріччя. Так, згідно запису 21.8.1583 р. Семен Щенієвський скаржився на Домну Щенієвську яка заслала синів, котрі повбивали його свиней. Також, від 7.10.1583 р. було звернення від К.Постригача на Самсона Сосновського – оскільки до нього з майном перейшла жінка[1, с. 54 – 59,63].

Більшість названих випадків об'єднує той факт, що дії в них здійснювались не таємним, а отже злочинським способом, котрий карався значно суворіше [4, с.44]. Істотно відрізнявся напад викладений в записі від 15.01.1605 р. коли п. Я.Лядович скаржився на п. Я.Лакгевницького за скоєння «наїзду» на його будинок за участі неосілих людей (зокрема татар) «обичаем неприятельським» та використанням лайки. [5, с.46;4, с.46,58].

Учасниками та жертвами зіткнень були й поважні князівські родини. Звинувачення торкались і кн. К.Острожського (Київ. воєвода з 1569 р.) де в записі від 9.10 . 1584 р. наводилась скарга про побиття товаришів ротмістра Київського замку. Відповідний позов було передано князю возним. Погана поведінка під час розгляду справ, що стосувались князів також були предметом скарг, зокрема тієї що була спрямована проти Єсифа Немирича – київського земського судді від земського підсудка від 14.1. 1584 р., коли йшлося про позов до кн. Вишневецького [1, с.72 –73, 116]. Слід навести, що 3.02. 1609 р. було внесено повідомлення про напад («гвалт») на маєтність Анни Ходкевич Корецької організований кн. Р. Ружинським, що завершенням спаленням замку Черемошки [5, с.158– 159].

Наведені випадки свідчать, що їх учасники – шляхтичі, князі – це особи, котрі на відміну від простих грабіжників, зберігали громадянські права. Вони не були «лихими» людьми поза законом, були просто злочинцями, в гіршому випадку «підступними» злочинцями [4, с.43,61].

Матеріали актових книг містять й описи дій учасників суперечок інших станів. Так від 22.10. 1582 р. Огафія Тишкова обвинуватила міщан

у крадіжці її вола, а 23.12. 1583 р. було внесено скаргу міщанина Павла Свтуховича на С.Рудича за побиття і пограбування його брата. Було внесено й запис на міщан, котрі не повернули зібраних міських коштів від 15.04. 1583 р. Конфлікти за участі шляхти та міщан не вирішувались Першим Литовським статутом, згодом в тексти Другого та Третього статутів увійшла норма, що ці конфлікти мають вирішуватись за правом підсудного (міщани і шляхтичі мали судитися за магдебурзьким правом[1, с.42, 46, 67; 4,с.48 –49]).

У записах фігурують й міські вїйти, як то вїйт м. Коростишева, відповідно до скарги 2.05.1583 р. Мошка Мисаковича – не допоміг зібрати податки з міщан., а також побив, пограбував віскобійню його сина. Нерідко вїйт ставав на перешкоді у пошуках пограбованого, як це було відповідно до запису 22.08.1583 р., або й сам займався крадіжками. Так, відповідно до запису 8.04. 1584 р. – було записано С.Кошковським на сина житомирського вїйта, що син вкрав сіно, або вїйт Коростишева пограбував підданого короля [1, с. 53 –54,59 – 60, 44]. Отже, зіткнення та сучічки між шляхтою могли бути не тільки через поділ нерухомого майна, а й через банальну крадіжку, як було повідомлено від 12.9.1584 р. орендарем Мошковичем, про те, що бояри Кирило Андрійович, Наум Климович побили його служку Схар'ю, та жінку. Названі у відповідь подали на служку Схар'ю, що він та Стась, Езоп – побили Кирила Андрійовича, вирвали волосся, вирвали рушник з 50 копами литовських грошей та шапку за 5 литовських грошей. Заява була уточнена 12.11.1584 р., іншими оцінками вартості майна[1, с.136 – 142]).

Окремим інститутом станового судочинства, котрий був покликаний вирішувати майнові суперечки, розмежовувати маєтності були підкоморські суди. Показовим в цьому напрямку є запис Декрету підкоморського суду між п. Андрієм з Домбровиці Фірлеєм Каштеляном Белзським та панами Габріелем, Яном, Павлом Тишами (Биковськими) від 22.04. 1643 р., де зокрема йшлося про розмежування містечок Обухів (Фірлея) та Копачев, маєтності Тишів, розмежування містечок Гайсин та Кисляка (Кисляк) [5, с.220, 229 – 230, 263].

Список використаних джерел

1. Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582–1588 рр.) / Відп. ред. В.М.Русанівський; Вид. підгот. М.К.Бойчук. – Київ : Наукова думка, 1965 . – 192 с.
2. Білоус Н.О. Документальні джерела з історії Магдебурзького права в Києві XVI ст. – першої половини XVII ст./Н.О.Білоус// Самоврядування в Києві: Історія та сучасність. Матеріали міжнародної конференції, присвяченої 500 – річчю надання Києву магдебурзького права. Київ 26–27 листопада 1999 р– К.: Фонд ім.Фрідріха Еберта, 2000. – С.101– 109.
3. Білоус Н.О., Михайловський В.М., Старченко Н.П. Рец. На кн. А.В.Бортнікової Держава та місцеве самоврядування на Волині (кін. XIV – сер.XVII ст.) – Луцьк : Східноєвропейський університет ім. Л.Українки, 2013. – 552 с./ Н.О.Білоус, В.М.Михайловський, Н.П.Старченко//УІЖ.– 2014. –№4. – С. 194–209.
4. Гулевич В. «Наїзди» у русько– литовському праві XV–XVI ст. (Розвиток і еволюція права на прикладі «наїздів») / В.Гулевич //Просемінарій. Медієвістика. Історія церкви, науки та культури. – К.: КНУ ім.Т.Г.Шевченка, І-т укр.археогр. та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2003. – Вип.5. – с.33 – 63. (276 с.)
5. Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. (Збірник актових документів)Відп. ред. В.В.Німчук; Вид. підгот. В.М.Русанівський та ін.– Київ : Наукова думка, 1981. – 316 с.
6. Літвін Г. З народу руського. Шляхта Київщини, Волині та Брацлавщини (1569-1648)/ Г.Літвін. – К.: «Дух і Літера», 2016. – 616 с.